

УДК 811.133.1

ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ФІЗИЧНОЇ ЛЕКСИКИ В АСПЕКТІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ВАРІАТИВНОСТІ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ

Оксана Галян

*Львівський національний університет імені Івана Франка
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

Досліджено процес детермінологізації фізичних термінів у фаховій та науково-популярній літературі французької мови. Розглянуто етапи семантичної варіативності при переході лексичних одиниць із терміносистеми у загальноживану лексику. Встановлено, що у функціонуванні детермінологізованого слова за межами фахового контексту важливу роль відіграє когнітивна адаптація лексем.

Ключові слова: детермінологізація, фізичний термін, когнітивна адаптація.

Науково-технічні перетворення в кінці двадцятого на початку двадцять першого століть привели до значних змін у лексиці французької мови і відповідних підсистемах – у термінології фізико-математичних та технічних наук. Важливою тенденцією, яка в останні роки набула особливого поширення, стало виведення термінів із вузькоспеціалізованого поля у сферу загальноживаної лексики. Такі зміни відображені в лінгвістиці засобів масової інформації, медицині, косметології, розмовному дискурсі й навіть у художній літературі. Проникнення великої кількості термінів у загальноживану лексику вимагає від комунікантів мови знань наукових термінів, для того, щоб у повному обсязі сприймати і аналізувати інформаційні потоки у сучасному соціумі. Відтак терміни перестають бути лише “інструментом” для фахівців окремих галузей наук, але й проникають в лексику людей, які не мають безпосереднього відношення функціонування терміносистем.

При переході лексеми з одного мовного середовища в інше відбуваються трансформації в семантиці терміна, а також виникають нові закономірності його існування та функціонування. Тому зрозуміти і описати механізм детермінологізації як явища, що визначає динаміку розвитку французької мови, є одним із головних завдань у сучасній лінгвістиці.

Важливу роль у поширенні термінів за межі звичного поля функціонування займають науково-популярні журнали Франції та Інтернет мережа (Systemes Solaires [11], Le Journal Des Energies Renouvelables [13], Eco-Sapiens [10] і т.п.). Такі видання спрощують дефінітивну функцію наукових фізичних понять, проте розкривають практичну цінність явища, ефекту чи властивості щодо впливу на навколишнє середовище загалом і на окремого індивідуума зокрема.

У фаховій лексиці термін виникає, якщо необхідно наукове поняття представити у

вигляді лексичного знаку. Тому у формуванні термінологічних одиниць особливу роль відіграє вмотивованість, причому первинним є спеціальне поняття, а вторинним – знак для його назви. Детермінологізація – це зворотній процес термінотворенню, рушійною силою якого теж є вмотивованість щодо переходу лексеми в інше функціональне поле. Взаємний вплив цих протилежних процесів на фахову терміносистему в різних мовних системах відіграє важливу роль в розвитку сучасної лінгвістики [1–4; 6].

Прикладом фізичних термінів і, відповідно, їх похідних лексичних одиниць, що протягом декількох десятиліть використовують у пресі і побутовій лексиці, є *rayonnement* ‘випромінювання, радіація’, *radiation* ‘радіація, радіоактивне випромінювання’. Причиною швидкого входження лексем у широкий загал стали позалінгвіальні фактори – вибухи на атомній електростанції в Чорнобилі та Фукусіма, а також негаразди на атомних енергоблоках у Франції.

Головну увагу в засобах масової інформації у використанні *rayonnement* приділено не з’ясуванню наукового поняття випромінювання чи радіації, а можливому негативного їх впливу на людину чи інші живі організми: *Les effets des rayonnements ionisants sur l’organisme varient en fonction de la dose reçue et de différents facteurs : la source (activité ou intensité de fonctionnement, nature, énergie...), le mode d’exposition (temps, débit...) et la cible (tissus ou organes touchés, âge de l’individu...)* [7] “Ефекти іонізуючого випромінювання на організм змінюються залежно від отриманої дози і різних факторів: джерело (активність або інтенсивність функціонування, природа, енергія...), спосіб експозиції (час, потужність...) і мішень (тканини або пошкоджені органи, вік людини...)”. Вживання *rayonnement* і *radiation* в пресі не тотожні й різняться семантичною ознакою. У фізичне поняття номіноване лексемою *radiation* закладено випромінювання лише від радіоактивних речовин, а *rayonnement* визначає емісію електромагнітних хвиль від будь-яких джерел, у тому числі радіоактивних. Очевидно, що такі особливості семантики детермінологізованих лексем в засобах масової інформації не подають, але вони відображаються на величині поля їх функціонування. До прикладу, якщо *radiation* асоціюють із небезпечним випромінюванням радіоактивних речовин, то *rayonnement* співвідносять також із негативним впливом електромагнітних хвиль від побутових приладів і мобільних телефонів: *Les rayonnements électromagnétiques des téléphones portables pénètrent le corps, et en particulier le cerveau, et encore plus chez les enfants* [8, с. 45] “Електромагнітне випромінювання від мобільних телефонів потрапляє в організм, особливо в мозок і ще більше в організм дітей”.

У розгляді детермінологізації в когнітивному аспекті, можна розділити весь процес на декілька етапів: 1) термін використовують науковці у вузькофаховому контексті; 2) термін використовують не спеціалісти, але у фаховому контексті; 3) термін використовують не спеціалісти і за межами фахового контексту з можливим набуттям нового значення. У першому випадку терміни використовують фізики в наукових журналах, монографіях, тезах наукових конференцій тощо: *L’observable luminescence permet avec l’aide de modèles adaptés d’obtenir des informations inédites sur les étapes de dégradation et de répartition de l’énergie dans ces milieux diélectriques au cours du temps* [12, с. 161] “Спостережувана люмінесценція дозволяє за допомогою адаптованих моделей отримати нову інформацію про етапи деградації і розподілу енергії в діелектричних середовищах впродовж тривалого часу”. На другому етапі термін використовують у

науково-популярній літературі зі збереженням головних семантичних ознак: Depuis le milieu des années 2000, les pompes à chaleur ont gagné leur place parmi les technologies de chauffage produisant de l'**énergie** renouvelable [13, с. 36] “З середини 2000-х років, теплові насоси знайшли своє місце серед технологій опалення, які виробляють відновлювану енергію”. На третьому етапі термін може отримати новий смисл із набуттям ознак емоційного забарвлення та експресії: **L'énergie féminine est une force primordiale de la création, une partie fondamentale de Tout ce qui est** [9] “Жіноча енергія є первинною силою творіння, фундаментальною частиною Всього, хто є”. Як бачимо із наведених прикладів, у наукових текстах структура речень ускладнена підрядним зв'язком, а семантика наукового поняття частково узгоджується із тим, що використовується в науково-популярній літературі і абсолютно відмінна від детермінологізованого слова, що використовують не спеціалісти за межами фахового контексту. Необхідно зазначити, що внаслідок зміни цільової аудиторії на кожному етапі термінологічна одиниця проходить когнітивну адаптацію. У науково-популярному дискурсі привертає увагу спрямування на практичну цінність фізичного поняття. На третьому етапі термінологічна лексема може бути ефективним засобом для вираження почуттів автора, емоцій та неординарного світогляду, щоб привернути увагу масового комуніканта.

Серед всіх термінів, які найбільше піддалися детермінологізації у фізичній терміносистемі необхідно виділити епоніми – слова, утворені на основі власних назв [5, с. 716]. Терміни-епоніми виникли в пам'ять про діячів науки й їхній видатний вклад у відповідний розділ фізики. Добре відомі та поширені за межами терміносистеми такі лексичні одиниці: *ampère* ‘ампер’ – одиниця вимірювання електричного струму, *celsius* ‘цельсій’ – температурна шкала, *ohm* ‘Ом’ – одиниця вимірювання електричного опору, *pascal* ‘паскаль’ – одиниця вимірювання тиску, *volt* ‘вольт’ – одиниця вимірювання напруги та інші. Антропологічна складова терміна-епоніма встановлює передумови його використання за межами терміносистеми, що є когнітивною базою для детермінологізації.

Рідше процесу детермінологізації підпадають терміни-словосполучення, які використовують як в письмовому, так і в усному мовленні: *action destructive* “деструктивна (руйнівна) дія”, *mouvement retardé* “сповільнений рух”, *lumière du flash* “спалах світла”, *énergie électrique* “електроенергія”. Такі словосполучення проходять процес адаптації в побутовій лексиці, а після цього деякі з них можуть піддаватись фразеологізації: *centre de gravité* “центр тяжіння” → “головна опора” → *perdre son centre de gravité* “похитуватись, втратити точку опори”, *courant d'air* “потік повітря” → *se taper des courants d'air* “голодувати, харчуватись повітрям”.

Отже, явище детермінологізації фізичних термінів набуває зараз значного поширення. Це пов'язано з необхідністю точного й однозначного опису денотата з допомогою термінологічних лексем. Перехід терміна із фахової системи в побутову лексику з його подальшою мовною адаптацією відбувається в декілька етапів, важливу роль в яких відіграє когнітивне переосмислення термінологічної лексики на основі асоціацій з об'єктами навколишньої дійсності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Биксон Я. М. Физические термины в современной художественной литературе и публицистике. Актуальные проблемы лексикологии / Я. М. Биксон – Новосибирск: НГУ, 1971. – С. 41–43.
2. Коготкова Т. С. Слово в терминологическом и нетерминологическом применении. / Т.С. Коготкова // Русская речь, – 1975. – № 1 – С. 62–66.
3. Молодід Т. К. Метафоризація термінів. Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики / Т. К. Молодід – К. : Наук. думка, 1972. – С. 135–148.
4. Сорокин Ю. С. Язык науки и литературный язык. Художественное и научное творчество / Ю. С. Сорокин – Л. : Наука, 1972. – С. 178–193.
5. Старичёнок В. Д. Большой лингвистический словарь [Текст] / В. Д. Старичёнок. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. – 812 с.
6. Черемисина Н. В. Терминологическая лексика в советской научно-художественной прозе / Н. В. Черемисина // Научные записки Харьковского педагогического института. Лингвистическая серия, – 1957. – Т. 28 – С. 69–72.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ

7. Les conséquences des rayonnements ionisants au niveau de l'organisme [Electronic resouce]. – Acces mode: <http://www.irsn.fr/FR/connaissances/Sante/effet-sur-homme/effets-rayonnements-ionisants/Pages/4-consequences-niveau-cellule.aspx>
8. Le danger des ondes des téléphones portables massivement relayé en France [Electronic resouce]. – Acces mode: <http://www.danger-sante.org/le-danger-des-ondes-des-telephones-portables/>
9. L'énergie féminine de notre âme [Electronic resouce]. – Acces mode: <http://www.au-coeur-de-soi.net/article-l-energie-feminine-de-notre-ame-106586959.html>
10. La Consommation des appareils électriques [Electronic resouce]. – Acces mode: <http://www.eco-sapiens.com/dossier-35-La-consommation-des-appareils-electriques.html>
11. Le Photovoltaïque [Electronic resouce]. – Acces mode: <http://systemessolaires.fr/photovoltaïque/>
12. Belsky A. Interaction d'impulsions VUV intenses avec les solides luminescents / A. Belsky, B. Carré, N. Fedorov, E. Feldbach, J. Gaudin, S. Guizard, G. Geoffroy, M. De Grazia, M. Kirm, P. Martin, H. Merdji, V. Nagirnyi, G. Petite, A. Vasil'ev // J. Phys. IV France, 2006. – V. 138 – P. 155–161.
13. EurObserv'ER – Baromètre pompes à chaleur / Le Journal des Énergies Renouvelables, 2015. – n°230, 56 p.

Стаття надійшла до редколегії

01.12.2015 р.

Статтю прийнято до друку

20.02.2016 р.

THE DETERMINOLOGIZATION OF PHYSICAL VOCABULARY IN ASPECT OF LEXICAL-SEMANTIC VARIABILITY AND FUNCTIONING

Oksana Halyan

The Ivan Franko National University in L'viv,
(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)

A process of determinologization of physical terms in French language in professional, scientific and popular literature was investigated. Stages of semantic variation of lexemes have been identified, they transform from terminological system to the general vocabulary. It has been established that the cognitive adaptation of lexemes plays an important role for functioning determinologization words outside the professional context.

Scientific and technological transformation at the end of the twentieth -early twenty-first century have led to significant changes in the lexicon of the French language and related subsystems - in terms of physical and mathematical sciences and engineering. An important trend that in recent years has become particularly prevalent has output timing of the highly specialized field in the area of general vocabulary. These changes are reflected in linguistics, media, medicine, cosmetics, conversational discourse and even in literature. Penetration of large number of terms in the general vocabulary requires knowledge of language scientific terms in order to fully perceive and analyze the flow of information in modern society. Thus, the terms are no longer only "tool" for specialists of separate branches of science, but they also penetrate into the vocabulary of people who are not directly related to terminological operation.

In passing of lexeme from one language environment to another the transformation of the semantics of the term takes place, and there are new laws of its existence and functioning. Therefore, to understand and describe the mechanism of determinologization as a phenomenon that determines the dynamics of the French language is one of the major problems in modern linguistics.

Keywords: determinologization, physical term, cognitive adaptation.